

Een handvol koren

Opstellen van enkele vrienden
bij het vertrek van Dr F. Sepmeijer
van de Theologische Universiteit Kampen

Bijeengebracht door
Jan-Wim Wesselius

Kampen 2003

© Theologische Universiteit van de Gereformeerde
Kerken in Nederland, Kampen

ISBN 90-73954-65-7

NUGI 631

Trefw.: theologie, Hebreeuws

Voorwoord

Toen ik een aantal stafleden van onze universiteit aanschreef met het verzoek om een bijdrage te leveren aan een vriendenbundeltje ter gelegenheid van het vertrek van dr. Floor Sepmeijer, heb ik uitsluitend enthousiaste reacties ontvangen. Er waren meer mensen die graag iets wilden schrijven, en daar alleen door gezondheid of andere dringende redenen van afgehouden zijn, want Floor is een gewaardeerd collega en vakgenoot.

De inhoud van de bundel, nu eens wetenschappelijk en dan weer lichtvoetig of persoonlijk, weerspiegelt de gevarieerdheid van de wetenschapsbeoefening aan de Theologische Universiteit Kampen en de persoonlijkheid van de schrijvers, maar ze zijn zonder uitzondering goed toegankelijk, ook voor degenen die geen Hebreeuws, Grieks, Latijn, Syrisch of Arabisch kennen, de talen die Floor in de afgelopen dertig jaar met zoveel inzet heeft onderwezen.

Met dit blijk van verbondenheid zwaaien we dr. Sepmeijer officieel uit als staflid van onze universiteit, maar geven we ook aan dat we hopen het wetenschappelijke en persoonlijke contact met hem en de zijnen te handhaven.

Kampen, mei 2003, Jan-Wim Wesselius

Inhoud

Jaap van Gelderen, De Hebreeuwse letterkast van docent Waterman	2
Alberdina Houtman, De Targoem van Jesaja 6:1	11
Cees Houtman, Een kind van God reeds in de moederschoot	16
David Kroeze, De eenvoud van Dr Sepmeijer's Hebreeuws	22
Janny en Johannes de Moor, Humor in het Midden-Oosten	29
Bert Jan Lietaert Peerbolte, De eindtijd in het <i>Testament</i> <i>van onze Heer Jezus Christus</i>	35
Hans Renkema, Psalm 47: een nieuw begin	41
Riemer Roukema, De wijnstok <i>sorec</i> en het gebruik van Hebreeuwse woorden in het vroege christendom	46
Klaas Spronk, Perikelen rond puntjes en perikopen: over de indeling van het boek Nahum	51
Eveline van Staalduine-Sulman, Hoe de Targum van een zuster een broeder maakte	57
Jan-Wim Wesselius, Taalspel in een Phoenicische inscriptie en in het Oude Testament	61

Perikelen rond puntjes en perikopen: over de indeling van het boek Nahum

Klaas Spronk

Floor Sepmeijer leerde mij Arabisch spreken en lezen. Dat vereist respectievelijk goede stembanden en goede ogen. Na de eerste lessen Arabisch was ik schor. Het Arabische alfabet bevat namelijk een voor Nederlanders ongekende hoeveelheid keelklanken en soorten schraap-g's. Ik deed mijn uiterste best om die net zo overtuigend te laten klinken als Floor ons tijdens college liet horen. Het maakte ook grote indruk op mijn huisgenoten. Intussen was het wel funest voor mijn stem. Jaren later moest er nog een logopediste aan te pas komen om mij te leren om in mijn moederstaal de klanken wat meer vóór in de mond te vormen, zodat ik aan het einde van een kerkdienst de zegen nog met heldere stem zou kunnen uitspreken. Voor het lezen van Arabisch heb je ook goede ogen nodig. In dit mooie, sierlijke schrift mag je geen enkele van de vele puntjes boven en onder de letters over het hoofd zien. Anders ga je ernstig in de fout.

Floor heeft een scherp oog voor puntjes, niet alleen in het Arabisch. Op mijn verzoek heeft hij zich enige tijd geleden door een aantal Syrische handschriften van het boek Nahum heen gewerkt op zoek naar aanwijzingen voor een indeling in perikopen. In de regel worden zijn die te vinden in één of twee extra puntjes onder of soms boven een woord. Hij had dat al vaker gedaan. Dat heeft te maken met een ander feit dat ons verbindt. We hebben beiden samengewerkt met Johannes de Moor en dat heeft voor een groot deel de inhoud van ons wetenschappelijk onderzoek bepaald. We gingen daarbij wel gescheiden wegen. Floor heeft heel veel bijgedragen aan het Targum project, terwijl ik door De Moor enthousiast gemaakt ben voor de cultuur van het oude Ugarit. Uiteindelijk kwamen onze wegen weer bij elkaar doordat wij beiden betrokken werden bij het door De Moor samen met Marjo Korpel opgezette onderzoek naar de indeling van bijbelteksten in perikopen. Op zoek naar harde feiten in een discussie die vooral bepaald wordt door verschillen van inzicht bij de uitleg van de tekst besteden zij aandacht aan de overlevering van de tekst in oude manuscripten van de Hebreeuwse tekst en van de Griekse en Syrische vertaling. Daarin blijken allerlei aanwijzingen te staan van de manier waarop in een vrij vroeg stadium van de tekstoverlevering de tekst werd ingedeeld. In het latere onderzoek is dit genegeerd, maar het blijkt de moeite waard om na te denken over de keuzes die indertijd door deze kenners van de tekst zijn gemaakt.

Het is vaak helemaal niet eenvoudig om een bijbeltekst in te delen in stukken die een samenhangend geheel vormen. Momenteel doe ik onderzoek naar de Nieuwe Bijbelvertaling en het is daar heel vaak een onderwerp van discussie. Oude indelingen en de bijbehorende opschriften worden in veel gevallen niet

overgenomen. Een overzicht van een aantal Nederlandse vertalingen van het boek Nahum laat zien hoe weinig overeenstemming er in deze is.

De Statenvertaling volgt de indeling in hoofdstukken. Overigens stuiten we bij deze indeling in hoofdstukken al op een onverwacht nieuw probleem. De Statenvertaling volgt de indeling van de Vulgaat, de oude Latijnse vertaling. Deze wijkt echter bij de afbakening tussen de eerste twee hoofdstukken af van de Hebreeuwse bijbel. Wat in de Vulgaat het laatste vers van het eerste hoofdstuk is (1:15) wordt in de Hebreeuwse bijbel als eerste vers van het tweede hoofdstuk gerekend (2:1). De meeste oudere Nederlandse vertalingen volgen met de Statenvertaling de Vulgaat, maar de Petrus Canisius vertaling, de Willibrordvertaling en de Groot Nieuws Bijbel volgen de indeling van de Hebreeuwse bijbel.

In de Utrechtse vertaling heeft Obbink de tekst als volgt ingedeeld:

1:1.

1:2-9 (waarbij v. 3b en 2b verplaatst zijn na v. 9) - Des Heeren toorn over zijne vijanden

1:12, 13, 15 en 2:2 - De aankondiging van het heil voor Juda

2:1, 3-10 - De ondergang van Ninivé, de verovering der stad

2:11-13 - Het leeuwnest verdeeld

3:1-7 - De stad gaat te gronde wegens hare goddeloosheid

3:8-13 - Ninivé ondergaat hetzelfde lot als Thebe

3:14-19 - Alle tegenstand vergeefs.

De vulgaat!
[In de Petrus Canisius vertaling wordt de indeling in hoofdstukken aangehouden. Alleen 2:1 en 3 worden onderscheiden van de rest, waardoor deze verzen extra nadruk krijgen:

1:1-14 - Gods wraak over Ninive

2:1 en 3 (=1:15 en 2:2 in de Statenvertaling) - Redding van Gods volk

2:2, 4-14 - Ninive verwoest

3:1-19 - Verwoest om zijn zonden.

De vertaling 1951 van het NBG houdt net als de Statenvertaling de indeling in hoofdstukken (volgens de Vulgaat) aan:

1:1 - Opschrift

1:2-15 - Dreiging en troost

2:1-13 - Nineve veroverd en verwoest

3:1-19 - Het wee over de bloedstad

Ook de Groot Nieuws Bijbel volgt in grote lijnen de hoofdstukken, maar dan volgens de Hebreeuwse bijbel. Dat betekent dat vergeleken met de vertaling 1951 het tweede hoofddeel nu een vers eerder begint. Verder wordt er met regels wit nog een onderverdeling aangebracht:

1:1

1:2-6.7-11.12-14 - De Heer is woedend op Nineve

2:1-3.4-7.8-11.12-14 - De aanval op Nineve

3:1-3.4-15a.15b-19 - De ondergang van Nineve.

In de Willibrordvertaling is de tekst in nog kleinere stukken opgedeeld. Het valt op dat in de herziene uitgave van 1995 een aantal opschriften is weggelaten (deze worden hier tussen haken weergegeven) of gewijzigd (hier na elkaar weergegeven,

gescheiden door een schuine streep) en dat in de kantlijn is aangegeven dat 1:2-8 een gedeeltelijk alfabetisch acrostichon is.

- 1:1 - (Opschrift)
- 1:2-8 - (Een Psalm.) De woede van de Heer
- 1:9-10 - (Profetische) uitspraken over Juda en Nineve. (Over Juda)
- 1:11 - (Over Nineve)
- 1:12-13 - (Over Juda)
- 1:14 - (Over de koning van Nineve)
- 2:1-3 - (Over Juda)
- 2:4-11 - De aanval / De val van Nineve
- 2:12-14 - Bedreigingen aan de leeuw (van Assur)
- 3:1-7 - Ondergang van de bloedstad (vanwege haar misdaden)
- 3:8-11 - Vergelijking met Thebe
- 3:12-14 - Nutteloze toebereidselen van Nineve / Inname van de vesting
- 3:15-17 - Het zenden van sprinkhanen / Ontvolking
- 3:18-19 - Rouwklacht.

In de voorlopige versie van de Nieuwe Bijbelvertaling is ervoor gekozen om heel terughoudend te zijn met het aanbrengen van opschriften. Men volgt daarmee dezelfde als bij de revisie van de Willibrordvertaling. Alleen boven wat men als het tweede deel beschouwt (beginnend met 2:4) wordt een tussenkopje ingevoegd: 'Ondergang van Nineve'. De hieronder genoemde aanduiding van de perikopen zijn ontleend aan de toelichting van de vertalers.

- 1:1 - Opschrift
- 1:2-2:3 - Almacht van de Heer
 - 1:2-3 - De Heer als wreker
 - 1:4-6 - Verschijning van de Heer
 - 1:7-11 - Troost voor Juda, ondergang voor vijand
 - 1:12-14 - idem
 - 2:1-3 - idem
- 2:4-3:19 - Ondergang van Nineve
 - 2:4-11 - Evocatie van belegering
 - 2:12-14 - Beeld van leeuwen
 - 3:1-3 - Evocatie van belegering
 - 3:4-7 - Beeld van hoer
 - 3:8-11 - Vergelijking met Thebe
 - 3:12-19 - Ondergang; beeld van sprinkhanen.

Wat misschien wel het meeste opvalt in deze opsomming is dat de keuze voor de telling volgens de Vulgaat of volgens de Hebreeuwse bijbel ook invloed heeft op de indeling in perikopen. In het eerste geval laat men (SV, UV, PC en NBG '51) een nieuwe perikoop beginnen na 1:15, in het tweede geval (GNB, WV en NBV) na 1:14. Daarmee volgt men op deze plaats ook de oude indeling van de tekst zoals die te vinden is in de meeste middeleeuwse Hebreeuwse manuscripten en wel via de zogeheten 'petuchot' en 'setumot'. In het boek Nahum staan deze na 1:11, 14 en 2:14. Ook na 1:11 en 2:14 wordt in de meeste vertalingen een scheiding aangebracht, maar juist waar volgens de NBV het tweede hoofddeel begint ontbreekt zo'n aanwijzing vanuit de traditie.

Er is in ieder geval nog één andere plaats die onze aandacht vraagt. Halverwege het eerste hoofdstuk loopt de indeling in perikopen nogal uiteen. De GNB en de NBV geven een scheiding aan tussen 1:6 en 1:7, terwijl de WV deze verzen samen neemt met 1:8 en pas daarna een nieuwe perikoop laat beginnen. De WV staat daarin niet alleen. Men vindt deze indeling onder andere ook in de 'Verdeutschung' van Buber en Rosenzweig, in de Bible de Jerusalem en in de Einheitsübersetzung. In de WV wordt deze indeling verklaard door de verwijzing naar een gedeeltelijk alfabetisch acrostichon dat zou eindigen in 1:8.

Voordat we nader ingaan op deze problematische plaatsen bij de perikopenindeling (1:6 of 1:8, 1:14 of 1:15 en de al of niet centrale plaats van 2:3) moeten nu eerst de gegevens uit de oude manuscripten in kaart worden gebracht. De indeling in de Hebreeuwse manuscripten is consistent. In één codex is naast de genoemde markeerpunten nog een spatie te vinden voorafgaand aan 2:3.

In een van de oudste Griekse manuscripten (gevonden in Nachal Chever) zijn enkele opmerkelijke aanwijzingen voor een afwijkende perikoopindeling van het boek Nahum gevonden. Helaas is de tekst verre van compleet. Er zijn openingen in de tekst gelaten na 2:6 en waarschijnlijk (op grond van reconstructie van de tekst) na 3:7 en 10.

In de Codex Vaticanus, een gezaghebbend manuscript van de Septuaginta, is op een geheel eigen wijze het boek in drieën gedeeld. Het tweede hoofdstuk begint midden in 2:1 (= NBG '51 1:15) met: 'Vier, o Juda, uw feesten'. Het derde hoofdstuk begint in 2:14 (=NBG '51 2:13).

5 Tenslotte de Pesjitta, de Syrische vertaling (met dank dus aan Floor Sepmeijer). Daar vindt men verspreid over verschillende manuscripten markeringen na 1:1, 11, 14; 2:1, 4, 6, 14; 3:4 en 19. Ook de godsnaam in 3:5 en de plaatsnamen Amon in 3:8 en Assur in 3:18 zijn gemarkeerd met extra puntjes. Verder is er nog een open ruimte te zien in 2:4a na het woord dat meestal vertaald wordt met 'rood' (van de schilden) en staan er nog twee extra hoge puntjes bij het tweede woord van 3:3 over de 'steigerende' paarden.

Het resultaat van de bestudering van de oude manuscripten – laat ik er geen doekjes om winden – is niet wat ik ervan gehoopt of verwacht had. Het liefste had ik gezien dat ik uit deze onverdachte hoek enige bevestiging zou krijgen van wat ik in dit boek gevonden meen te hebben aan intrigerende letter- en woordspelletjes. Er was eerder al even sprake van een mogelijk gedeeltelijk alfabetisch acrostichon aan het begin van het boek. Nadere beschouwing leert dat dit nog niet alles is. De beginletters van de eerste versregels na het opschrift in 1:2-3a vormen het Hebreeuwse woord voor 'ik'. De letters aan het slot van 1:1-3a vormen samen de vier letters van de godsnaam. Zo krijg je de in profetische boeken bekende uitspraak: "Ik ben JHWH". Het is als een soort handtekening van God: Hij staat achter de woorden van de profeet. Dat wordt nog eens dubbel onderstreept door de herhaling van de godsnaam aan het begin van de twee versregels van 1:3. In dat vers begint tegelijkertijd het alfabetisch acrostichon met de woorden die volgen op

de godsnaam. Eerst twee woorden na JHWH met de letter *alef*, in de volgende versregel na JHWH twee woorden met de letter *bet*. In 1:4 gaat het dan aan het begin van de regel verder met de *gimel*, de derde letter van het Hebreeuwse alfabet. Dat loopt tot en met 1:7 met de letter *tet*, de eerste letter van het woord *tov*, 'goed'. Dat wordt gezegd van JHWH en met het noemen van de godsnaam is de cirkel rond. Een prachtig literair kunststukje, dat op kleinere schaal herhaald wordt in 1:12. Daar vormen de eerste letters van de vier woorden aan het begin van Gods toespraak de naam Assur. Helemaal aan het slot zit de naam Nineve nog verborgen in de beginletters van de versregels in 3:18. Met gepaste trots heb ik deze vondsten in wetenschappelijke en populariserende publicaties bekend gemaakt. Ik heb het op college aan studenten doorgegeven. Ik heb het zelfs vanaf de kansel verkondigd. Daarbij trof ik ook een keer de toenmalige directeur van het Nederlands Bijbelgenootschap onder mijn gehoor. Hij was overtuigd en kondigde aan dat hij dit zou doorgeven aan de vertalers die werken aan de NBV. Het heeft niet mogen baten. In de toelichting op de voorlopige, maar inmiddels al vrij definitieve vertaling staat mijn commentaar wel op de literatuurlijst. Bij de kwestie van het acrostichon merken zij echter op: 'Ook Spronk acht het waarschijnlijk dat er "sporen van" een acrostichon te vinden zijn, maar in zijn indeling in canto's en cantikels speelt het geen rol'. Men acht de sporen van een eventueel oorspronkelijk acrostichon te zwak om in de vertaling terug te laten komen. Nu is men ook in andere kwesties zeer terughoudend in het overnemen van recente vondsten van exegeten. Men neemt geen risico. De houdbaarheid van nieuwe ideeën moet eerst maar eens bewezen worden. Blijkbaar was ik te vroeg met mijn vondsten om de NBV te halen.

Een steuntje vanuit de oude manuscripten zou mij daarom welkom zijn. Toch verbaast het me ook weer niet al te zeer dat op geen enkele manier blijkt dat de overschrijvers het woordspel in het boek Nahum onderkenden. Het heeft er namelijk alle schijn van dat al in een vroeg stadium in de tekstoverlevering de kennis van deze acrostichons verloren is gegaan. Dat kan men afleiden uit het feit dat in de ons overgeleverde tekst van 1:4b en 6a het alfabetisch acrostichon wordt verstoord. De tekst lijkt al vroeg te zijn aangepast aan de directe context waarbij men geen oog meer lijkt te hebben gehad voor het grotere geheel. Dit is een belangrijke constatering in het kader van het onderzoek naar de perikopenindeling. Het roept namelijk de vraag op in hoeverre de later aangebrachte markeringen voor de indeling van de tekst de oorspronkelijke bedoeling van de schrijver weergeven.

Hoe dan ook, aan de tekstoverlevering zijn geen argumenten te ontlelen die kunnen helpen bij het geconstateerde probleem rond de indeling in perikopen binnen hoofdstuk 1. Het argument van een acrostichon doorlopend tot in 1:8 meen ik ontzenuwd te hebben met de theorie over een acrostichon dat uitmondt in de belijdenis 'Goed is JHWH' in 1:7. Vanaf 1:4 was de godsnaam niet meer gebruikt. Dat is een van de redenen waarom we hier in 1:7 met de NBV kunnen denken aan het begin van een nieuwe perikoop: na de beschrijving van JHWH als wreker volgt nu de beschrijving van zijn goedheid.

Wat betreft het vers waar hoofdstuk 2 moet beginnen kunnen we constateren dat een begin na 1:14 duidelijk de oudste papieren heeft. Aan de Codex Vaticanus is te zien hoe men dat later naar achter begon te schuiven. Eerst met een half en later met een heel vers. Dit zou wel eens te maken kunnen hebben met het feit dat het hier, met name in de eerste helft van het vers, om een heel bekende tekst gaat: 'Zie op de bergen de voeten van de vreugdebode die vrede aankondigt'. Dat vers keert namelijk weer terug in Jesaja 52:7 (volgens mij wordt daar geciteerd uit het boek Nahum) met de toevoeging 'hoe liefelijk'. Paulus haalt op zijn beurt dit vers aan in zijn brief aan de Romeinen 10:15. Deze woorden zijn overigens tegenwoordig vooral bekend door het gebruik in Händel's 'Messiah'. Door het volgende hoofdstuk een of een half vers later te laten beginnen worden deze woorden gekoppeld aan de voorafgaande woorden van JHWH, ingeleid met 'Zo spreekt JHWH' in 1:12. In de Hebreeuwse bijbel zijn de woorden van JHWH gemarkeerd door een *setumah* aan het begin en een *petuchah* aan het eind van 1:14. Volgens een andere, christelijke traditie is die *petuchah* misplaatst. Het is terecht dat dit nu in de NBV, net als in de GNB en de WV, wordt terug gedraaid. Dit vers hoort namelijk duidelijk bij het volgende. Ze zijn op dezelfde manier opgebouwd: het begint met een constatering, dan volgt er een herhaalde oproep ('vier / betaal' en 'bewaak / zie uit' etc.) afgesloten met een motivering ('want').

Het voorstel van de NBV om een duidelijke scheiding aan te brengen na 2:3 vindt geen steun in de traditie. In de meeste moderne vertalingen begint er wel vaak een nieuwe perikoop in 2:4, maar nergens krijgt deze inzet een zwaarte als in de NBV. Dit is niet de plaats om hier verder op in te gaan, al kan ik het niet laten om een beetje zuur te constateren dat men wat dit betreft wel een nieuwe weg durft in te slaan, terwijl mijn nieuwe inzicht over de acrostichons in hoofdstuk 1 eerder werd genegeerd.

Niet alle markeerpunten in de manuscripten zijn tot dusver besproken. Een aantal bijzonderheden in de Pesjitta kan ik niet verklaren. Soms lijkt het erop alsof bepaalde namen zijn gemarkeerd, zoals in 3:5 bij de naam van JHWH 'der heerscharen', dat alleen hier en in 2:14 voorkomt, en in 3:8 en 18 bij de namen van respectievelijk Amon en Assur. Het gaat hier duidelijk niet om aanwijzingen voor de indeling van de tekst.

Enkele conclusie bij deze overwegingen over perikelen rond puntjes en perikopen:

1. Het is de moeite waard om te zoeken naar aanwijzingen in de oude manuscripten voor de indeling van bijbelteksten.
2. Deze aanwijzingen zijn vooral belangrijk voor het onderzoek naar de geschiedenis van de uitleg van die bijbelteksten. Voor de reconstructie van de door de oorspronkelijke schrijver beoogde indeling van de tekst is hun waarde beperkt.
3. Het is goed dat er mensen zijn en blijven die ons Hebreeuws leren, om te beginnen het alfabet.
4. Arabisch is een mooie schrijftaal.